

ПРИЛОЖЕНИЕ НА АРТ-ТЕРАПЕВТИЧЕН ПОДХОД ВЪВ ВЪЗПИТАТЕЛНАТА РАБОТА ПРИ ДЕЦА С КОМУНИКАТИВНИ НАРУШЕНИЯ

Нели Бояджиева, Ваня Градинарова
СУ“Св. Климент Охридски“

Резюме: В арт терапия децата имат възможност да изразят смисъла, емоции и преживявания, чрез създаване на материален продукт. Психомоторна дейности като рисуване, оцветяване, както и работа с глина / игра тесто включват всички сетива, включително зрение, допир и звук - в зависимост от материалите, които се използват. Разнообразието от материали и дейности в арт терапия или може да се прилага като елемент на една по-широка Рамковия, или като самият подход. Арт терапия стимулира творчеството, самосъзнание, самочувствие, комуникативни умения, както и цялостната личност и психомоторно развитие. Целта на това представяне е да се покажат различните приложения на подхода на арт-терапия с деца с комуникативни проблеми, включително с помощта на арт терапия, като алтернатива за комуникация и себеизразяване или relying по арт терапия, като начин за преодоляване на проблемите в комуникацията

Ключови думи: арт терапия, деца с комуникативни нарушения, комуникация, образование

APPLICATION OF ART THERAPEUTIC APPROACH IN EDUCATIONAL WORK WITH CHILDREN WITH COMMUNICATION DISORDERS

Nely Bojadjieva, Vanya Gradinarova
SU “St. Kliment Ohridski”

Abstract: In art therapy children have the opportunity to express meaning, emotions and experiences through creating a tangible product. Psychomotor activities such as drawing, coloring, and working with clay/play dough involve all senses, including vision, touch and sound - depending on the materials being used. The variety of materials and activities in the art therapy can either be applied as an element of a broader framework, or as an approach itself. Art therapy promotes creativity, self-awareness, self-esteem, communication skills, and overall personality and psychomotor development. The purpose of this paper is to present various applications of the art therapy approach with children with communication issues including using art therapy as an alternative for communication and self-expression or relying on art therapy as a way of overcoming communication issues.

Key words: art therapy, children with communication issues, communication, education

Въведение

Комуникацията е процес на пораждање и разбиране на реч, чрез който хората обменят помежду си информация. Той включва подготовката, съставянето и предаването на съобщения. Могат да бъдат разграничени две форми на комуникация - лингвистична (чрез езика) и екстралингвистична (пара и нелингвистична). Комуникативните нарушения включват нарушения, свързани с компонентите на говора (прозодика, артикулация, дишане и фонация) и езика (фонология и граматика, семантика и прагматика). Те обхващат целия спектър от цялостни и частични нарушения на говора и езика, както придобити така и на развитието. В терапевтичния процес след събиране, анализиране и обобщение на фактологическа информация за състоянието на пациента се установяват „симптомите и тяхното аналитично обобщение в синдроми“ [3,13]. Спрямо резултатите от диагностичния процес се осъществява съответната логопедична терапевтична работа за преодоляването установените дефицити. Освен оценката на комуникативните функции на децата от изключително значение е оценката и на емоционално – поведенческите им реакции, „тъй като в развиващия се детски организъм динамиката на процесите е твърде голяма, а това обуславя взаимната им обвързаност и повлияване“ [3,7]. Освен специфичните

логопедични техники, които са насочени към преодоляване на установените нарушения на комуникативните функции, във възпитателната работата с деца с комуникативни нарушения се прилагат подходи, технологии и методи, които допринасят за цялостното развитие на личността. Един от тях е арт-терапевтичният подход, който предоставя на специалистите голямо разнообразие от техники. Той включва прилагането на богата палитра от изобразителни дейности, които могат да се прилагат в цялостната възпитателна работа при деца с различен тип затруднения в общуването, както и при подпомагане на трудности при комуникативни нарушения.

Терминът “арт-терапия” (“art” – изкуство, “art-therapy”- терапия чрез изкуство) е особено разпространен в англоезичните страни и означава най-често лечение чрез пластично изобразително творчество с цел изразяване на собственото психо-емоционално състояние. За пръв път този термин се употребява (А. Хил, 1938 г.) при описване на занятия с туберкулозноболни в санаториумите. По-късно той започва да се прилага към всички видове терапевтични занимания с изкуство (музика, драма, кино, танц, литература, театър и т.н.). Срещат се два варианта на употреба на термините като се разграничава терапията с помощта на визуални изкуства (арт-терапия в тесен смисъл) от изкуство-терапия (в широк смисъл).

Основното *съдържание* на арт-терапевтичните сеанси в тесния смисъл на понятието, е реализиране на разнообразни занимания с изобразителен и художествено-приложен характер (рисунки, графики, живопис, скулптура, дизайн, малка пластика, резба, пирография, ковано желязо, линогравюра, батик, гоблиниране, мозайка, фреска, витраж, работа с кожа, тъкани и др.). Те са насочени към активизиране на общуването с терапевта в индивидуалната форма или между участниците в груповата работа. Това помага за по-ясно и тънко изразяване на преживявания, проблеми и вътрешни противоречия, а също и чрез творческо само-изразяване (експресия). В арт-терапевтичните занимания могат да се включват и такива жанрови, форми и техники на творчество като видео-арт, фотография, инсталация, пърформанс и др., където визуалният канал на комуникация играе водеща роля.

Терапията чрез изобразително изкуство (арт-терапия) е сравнително нова терапевтична модалност утвърдена през втората половина на 20 век. Тя прилага при широк кръг от пациенти – от деца с емоционални разстройства до болни от рак. Сесиите се провеждат индивидуално или в групи. Някои средства, методи и техники са подходящи за специфични групи нуждаещи се от помощ. Изкуство-терапевтът трябва да има подготовка както за използване на различни художествени форми, така и за психотерапия. Например рисуването с пръсти, маслените бои или глината са тактилни средства, които предизвикват натрапливостта да се маже или мачка. Ако целта на лечението е да се създаде структура за подпомагане на пациента да придобие вътрешен контрол, тези средства биха били вредни. Чрез внимателен анализ на спонтанните графики, рисунки или скулптури на пациента изкуство-терапията дава възможности за обективизиране и концептуализиране на вътрешната динамика и за реструктуриране на преживяването. Многобройните начини за използване зависят от теоретичните убеждения на терапевта и конкретните цели на терапията [8].

В различен тип публикации у нас изобразителното изкуство се разглежда като приложимо в терапията при лица с различни проблеми в комуникацията в спектъра на специалната и социално-педагогическата работа, консултирането и възпитателна практика [1]. Представят възможностите на изкуството за диагностика и корекцията на различни нарушения. По-често се коментират диагностичните възможности на детската рисунка и приложение при работата с деца с различен тип проблеми [9] или като средство за диагностика корекция при интелектуална недостатъчност [7]. Арт-терапията се представя като алтернативен подход в работата с деца със СОП - с

интелектуална недостатъчност и комуникативни нарушения. Предлагат се курсове по арт-терапия за деца с комуникативни нарушения в НБУ, при емоционално-поведенчески проблеми в СУ „Св. Кл. Охридски” [1]. В рамките на обучението на тифлопедагози” се използва скулптура, тактилна керамика, моделиране и работа с глина [17]. Издават се и учебни пособия и книги за терапия и профилактика чрез изкуство[13], арт-терапия с деца[14] [18].

Арт-терапевтичната работа с деца е базирана на креативни дейности, които дават възможност да създадеш продукт, който остава във времето и съдържа в себе си изразени чувства, опит, значения. Допринася за насърчаване и стимулиране на адаптивните възможности и креативността, за себепознание и повишаване на увереността в себе си, за формиране на комуникативни умения и за общото личностно и психомоторно развитие на децата. Арт-терапевтичният подход в работата с деца с комуникативни нарушения може да намери приложение като средство за преодоляване на комуникативните нарушения, или като алтернативен вариант за възпитателна и корекционно-терапевтична работа.

Рисуването е изразно средство, което децата овладяват още в ранна възраст. То се възприема като преобладаващ вид детско творчество и е дейност, която децата приемат като игра с положителен заряд. Рисуването, моделирането, апликирането или други най-разнообразни видове творчески дейности се прилагат като основна в арт-терапевтичната работа с деца с комуникативни нарушения. Те оказват положително влияние за развитието на възображението, обогатяване на пасивния и активния речник, формирането и развитието на базисните понятия, фината моторика, цветовия гнозис, пространствената ориентация, повишаване на самооценката и др. Всичко това допринася за цялостното когнитивно и личностно развитие на децата, което помага коригирането на комуникативните нарушения. В изобразителните дейности от особена важност е съблюдаването на принципа за свобода, спонтанност, непреднамереност и емоционалност [4]. Арт-терапевтичната работа създава пространство за експресия в творческия процес. Това от своя страна дава израз на вътрешните емоционални състояния и светоусещане и осигурява възможност на детето да изпита удовлетвореност от крайния продукт на своята дейност. Безспорно това оказва положително влияние върху самооценката на детето. Рисунките като основни продукти на детската изобразителна дейност са „пространството“, в което може да се даде израз на вътрешни емоционални състояния, представи - чувства и преживявания, възприятия и представи, възображение и мисли. Въображението играе важна в изобразителните дейности, защото благодарение на него „човек може да си въобрази онова, което не е видял, да си представи на основата на чужд разказ и описание онова, което в неговия непосредствен личен опит не е било.“ [4,21]. Изразяването в арт-терапевтичната работа е посредством художествената творба, чрез създаване, възприемане и интерпретиране на метафори. Една от най-силните страни на подхода е способността да се насърчи и засили разказването на истории и разкази. R. Silver [22] изтъква възможността на арт-терапевтичната работа за обогатяване на речниковия запас. Рисунките могат да разкрият думи, които имат специално послание за конкретното дете и да предизвикат у него желание да ги научи. По време на работата децата често питат как да назоват или изпишат това, което са създали. Арт-терапевтичният подход предоставя възможност за децата да използват двигателна координация и подражателни умения чрез разнообразие от дейности като изрязване, лепене, моделиране и рисуване. Разнообразните дейности подобряват състоянието на фината моторика, координацията око-ръка, развитието на цветовия гнозис, тактилните усещания и др.

Във възпитателната работа за преодоляване на комуникативни нарушения приложението на арт терапевтичния подход може да се разглежда като мотивиращ фактор за комуникация, който може да развие силните страни на детето, неговия емоционален, когнитивен и социален потенциал. Често могат да бъдат пасивни в социалните контакти и да изпитват притеснение да работят в група, което съответно понижава самочувствието им и води до отдръпване и изолация. Арт-терапевтичният подход е изключително подходящ при работа с деца, които осъзнават своя проблем (запъване, заекване) и това се отразява на тяхното самочувствие и оказва негативно влияние в общуването с околните. От друга страна е удачен и при осъществяване на контакт с детето, тъй като арт терапевтичното взаимодействие е тристранен процес (терапевт – художествена творба – клиент). Фокусът не е насочен единствено и директно само към детето, което може да създаде известен дискомфорт у него, а се осъществява индиректно взаимодействие и диалог посредством художествената творба и символното изображение. Въвеждането на трети фактор (художествената творба или продуктите от собствената дейност) във взаимодействието между детето и специалиста отклонява вниманието фокусирано единствено и само към детето, намалява чувството на тревожност и е предпоставка за по-активно участие и цялостно ангажиране в съответните дейности. Рисунката е своеобразна подкрепа в моменти, когато детето трябва да говори по дадена тема. Осъществяването на взаимодействие насочено не директно към дефицита на детето, стимулира спонтанното му желание да разкаже за себе си и своите потребности чрез рисунката. Липсата на оценъчност по време на арт-терапевтичната работа дава свобода на изказа и е предпоставка за преживяване чувство на успех у детето при представяне на своята творба.

Този подход може да се възприеме и като алтернативно средство за комуникация приложено при децата с комуникативни нарушения, по-конкретно при езикови нарушения (развитие на говоримия език: първични при аутизъм и вторични при интелектуална и сензорна недостатъчност и др.). Изразяването чрез изкуство е форма на невербална комуникация. Арт- терапевтичната работа е подход базиран на сетивните възприятия, който позволява на децата да се опитат да общуват с разнообразни сетива на основата на мултисензорния подход - визуално, тактилно, кинестетично и най – вече не само да бъдат чути чрез говора, но също така и да бъдат видяни чрез изображенията. С. Malchiodi [21] изтъква, че за децата, които не са в състояние да изразят своите мисли, усещания, емоции и възприятия, това е един от начините да предадат това, което може да се окаже трудно да се изрази с думи. Друг специалист в тази сфера е Лакуър [6]. Тя отбелязва, че за част от децата със синдроми от аутистичен спектър е характерно наличието на добре развити зрителни възприятия и те често „мислят в картини“. Следователно чрез визуалните средства те имат възможност да изразят своите чувства и идеи по един по – близък и достъпен за тях начин. Изразявайки себе си посредством различни арт- терапевтични дейности те могат да общуват и с околните чрез продуктите на тяхната творческа дейност. Терапевтични дейности с изкуство могат да бъдат посредник при преодоляването на трудностите или невъзможността на децата при осъществяването на социално взаимодействие с околните. Често пъти те са неспособни да осъществят подобен контакт, или в опитите си да го направят поведението им е неприемливо. Арт – терапевтичната дейности могат да бъдат посредник в създаването на връзки с връстниците. Посредством творчеството децата имат възможност да развият своето разбиране за социални живот и да участват в него. Груповите арт – задачи насърчават чувството за приемственост. Арт терапевтичната работа помага и за намаляване на чувството за дискомфорт и изолацията. Разнообразието от художествени дейности, провокира интереса на детето и разширява възможностите за общуване с околните.

Описание на случай

М. е момиче на 8г. Детето посещава столичен дневен център за деца с увреждания. Ученичка е в първи клас – обучава се в помощно училище. М. е с диагноза генерализирано разстройство на развитието – детски аутизъм. В дневния център с детето работи екип от специалисти – психолог, логопед, педагог и възпитател. Момичето има ограничен вербален репертоар. В по – голямата част от времето си пее детски песни на „свой собствен“ език. Всеки ден носи чанта и предмети, с които не се разделя по време на престоя си в дневния център. Предпочита да играе сама, не инициира контакт с деца. Рядко проявява интерес към груповите дейности, които се извършват в условията на дневния център. Обича да слуша детски песни и музикално подвижни игри. В продължение на пет месеца (юли – ноември) М. участва в арт ателиета, които се провеждат на територията на дневния център. Ателиетата се провеждат един път в седмицата и работата в тях е системна групова и индивидуална форма. В началото работата с детето. протича в индивидуална форма - реализирани са 11 индивидуални сесии. В процеса на работа М. участва и в 4 групови сесии. Работата с М. в арт ателието има за цел включване в дейност, която да разчупи стереотипното поведение на детето, като му се дава възможност да експериментира с разнообразните художествени материали, като се избягват ситуации, в които се очаква постигане на „типична“ рисунка, а рисуването се превръща в алтернативен начин за комуникация.

Проведени сесии

№	Тема	Техника	форма на работа
1.	„Аз съм“	рисуване с пръсти	индивидуална
2.	„ Спонтанна рисунка“	рисуване с пръсти, рисуване с бял маркер на черен фон	индивидуална
3.	„Подарък“	работа с глина	индивидуална
4.	„Днес съм“	рисуване с пясък	индивидуална
5.	„Спонтанна рисунка“	рисуване с бял маркер	индивидуална
6.	„ Съвместно рисуване“	рисуване с пастели	индивидуална
7.	„Карта на тялото“	рисуване на под с пастели	индивидуална
8.	„Щастие“	степване на вълна	индивидуална
9.	„Семейство“	рисуване с пясък	индивидуална
10.	„Моят ден“	рисуване с пипети	индивидуална
11.	„Приятел“	кукли от силует на ръка	групова
12.	„Моето дърво“	рисуване с пясък	групова
13.	„Емоции“	работа с глина	групова
14.	„Спонтанна рисунка“	рисуване с ръце	групова
15.	„Любима песен“	рисуване на пода с пастели с музикален фон	индивидуална

Основни характеристики на проведените сесии:

- Всяка сесия започва със слушане на предпочитана от момичето детска песен.
- Индивидуален подход и гъвкавост към продължителността на сесиите
- Доброволност за участие, уважава отказът на детето да участва в дадена дейност
- Водещо по време на сесията е самият процес, а не резултатът и качеството на крайния продукт.
- Дава се свобода на детето да изследва, експериментира, без се коригира творбата на детето.
- Предоставяне на необходимото време на детето за да опознае новия материал преди да започне работа с него.
- „Обличане в думи“/назоваване/ на материалите и предстоящата дейност.
- Липса на оценъчност по време на работата.
- След всяка сесия специалистът попълва протокол, който отразява когнитивните, емоционални и поведенчески характеристики.

След пет месечното участие на М. в арт ателиета, на базата на проведения включено наблюдение, информацията е отразена в протоколите и експертна оценка от страна на специалистите работещи с детето се отчита следната положителна динамика в поведението на детето:

- въведена е нова дейност извън стереотипните дейности, които детето извършва;
- повишена е толерантността към различни сензорни стимули;
- подобряване на зрителния контакт при общуване с участниците по време на арт ателието;
- осъществяване на вербална и невербална комуникация;
- въведени са нови думи свързани с предпочитани от детето арт техники;
- употреба на новите думи – М. назовава действия и материали, които са предпочитани от нея (бои, четка, вълна, рисувам);
- доброволно „разделяне“ с предметите, които постоянно държи по време на арт ателието;
- редуцирани са моментите на „изключване“ и отстраняване от извършваната дейност;
 - активно взаимодействие с предпочитани деца от групата (споделяне на материали, участие в съвместна рисунка);
- положително емоционално въздействие и повишаване на мотивацията за работа.

Арт-терапията позволява на децата да изразяват себе си чрез използването на визуални средства. Те биват насърчавани да говорят за своята картина, да споделят с другите това, което са изработили и какво означава за тях. Това дава възможност за повишаване на самочувствието и придобиване на опит да говори пред хора. Прилагането на разнообразни изобразителни техники във възпитателната работа при деца с комуникативни нарушения дават възможност на всяко дете да открие своите силни страни и да преживее страха от неуспеха, да придобие по-високо самочувствие и удовлетвореност от себе си. Успехът от своя страна стимулира мотивацията за постигане на нови цели и преодоляване на трудности. Арт-терапевтичната работа го зарежда позитивно и оказва положително емоционално въздействие, формират положително отношение към самите себе си, към околните, както и към самия процес на изразяване с помощта на художествени средства.

Арт-терапевтичният подход при работата с деца вече не е нова терапевтична модалност у нас. Той се радва на все по-голяма популярност и се прилага често като средство или елемент за психодиагностика, психопрофилактика, занимателна или ерготерапия или в корекционно-възпитателната работа. Приложението му в цялостната възпитателна работа при деца с комуникативни нарушения служи за профилактика, подпомага на тяхното личностно развитие, социалната им адаптация и функциониране в процеса на приобщаване.

*Представените теми и техники са подбрани за конкретния случай след обсъждането на индивидуалните потребности на детето с мултидисциплинарния екип, който работи с него.

Библиография

- [1]. Бояджиева, Н. Арт-терапия в социално-педагогическа практика и консултирование, Терапия изкуством. Учебное пособие., Сост. В. Никитин, Н. Бояджиева, Л. Лебедева, И. Вачков, 2012, 175-195
- [2]. Бояджиева, Н. Възпитание чрез изкуството, С., 1994
- [3]. Боянова, В., От симптома към диагнозата, НБУ, София, 2012
- [4]. Виготски, Л., Въображение и творчество на детето, София, 1982, изд. „Наука и изкуство“

- [5]. Глухова, А.Е. Арт-терапия в системе коррекционной помощи детям с речевыми нарушениями, Молодой ученый, 2014, №17 (76), октябрь 467-473
- [6]. Градинарова, В., Арт терапия при деца от аутистичния спектър, сп. Специална педагогика, 2014, бр.2, 84 - 87
- [7]. Караджова, К., Д. Щерева, Използване на някои арт-терапевтични техники като средство за диагностика и корекция при деца с умствена недостатъчност, В – ГСУ, т.97, с., 2007,87-99
- [8]. Кич, Д. Л. Изкуствотерапия, Енциклопедия по психология. Под ред. Р. Корсини, с.,1988, 367
- [9]. Маркова, Д. Изобразителното изкуство като терапия, Пл., 2001
- [10]. Медведева А., Ю. Левченко, Н. Комиссарова, А. Добровольская, Артпедагогика и
- [11]. арттерапия в специалном образовании. Москва, Изд центр „Академия“, 2001.
- [12]. Николов, Кр. Терапия с глина – инструмент за арт-терапевтична практика, В - Годишник на У-т “Проф.д-р Ас. Златаров”, Том XXXVI, кн.2,2008,193-198
- [13]. Нунев, С. Психотерапевтични аспекти на изобразителната дейност и творчество, сп. Педагогика, № 4, 1996
- [14]. Попов, Т. Терапия и профилактика чрез изкуство, с., 2004
- [15]. Попов, Т. Арт-терапия при децата, с., 2008
- [16]. Тополска, Е. Изкуството в интегрираното образование на деца със специални
- [17]. образователни потребности. – В: Изкуството и интеграцията на деца със специални
- [18]. образователни потребности. София, СВЕТОВИТ, 2009, 6–26.
- [19]. Цветкова, М. Тактилно възприемане на произведения на изкуството от слепи ученици. Сп. Специална педагогика, № 1, 1995, 66-72
- [20]. Цветкова, М. Техники за създаване на релефни изображения за зрительно затруднени деца, сп. Специална педагогика, №1, 2000, 68-80
- [21]. Чешмеджиева, П. Стимулирано с творби на изкуството защитено рисуване като метод за психопрофилактика и диагностика при деца от предучилищна възраст, Шести национален конгрес по психология, 18-20 11, с., 2011, 237-245
- [22]. Boiadjieva, N. Art-Therapeutic Method in Social Counseling and the training in the helping Professions, SEE Regional conference of Psychology, Sofia, 30.X. – 1.XI. 2009, SEE SEERCP 2009
- [23]. Boiadjieva, N. Supervision in Counseling and Art-therapy in the Education for the Social Sphere. Social Competences, Creativity and Wellbeing Proceedings of the Interdisciplinary Symposium , held from June 3rd to 5th 2015, Plovdiv, Bulgaria. Plovdiv University Press,136-142
- [24]. Malchiodi C., Child Art Therapy: How It Works.//psychologytoday.com, Jan 31, 2016 <<https://www.psychologytoday.com/blog/arts-and-health/201601/child-art-therapy-how-it-works>>
- [25]. Silver, R., Developing Cognitive and Creative Skills through Art: Programs for Children with Communication Disorders or Learning Disabilities. Ablin Press, New York, 1989

За авторите:

проф. д-р Нели Бояджиева, Факултет по начална и предучилищна педагогика, СУ „Климент Охридски“, email: nelybo@abv.bg

Ваня Градинарова – докторант към Факултет по начална и предучилищна педагогика, СУ „Климент Охридски“, email: gradinarovavanya@gmail.com

Приложения

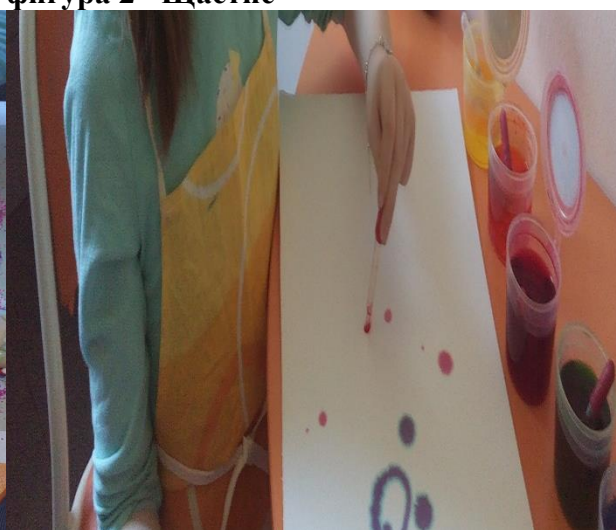
фигура 1 Спонтанна рисунка

фигура 2 "Щастие"

фигура 3 "Днес съм"

фигура 4 "Моят ден"

фигура 5 "Моето дърво"

фигура 6 "Съвместно рисуване"

